

СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ЯК ПІЗНАВАЛЬНІ ЗАСОБИ СЛІДЧОГО Й ПРОКУРОРА ЗА ЧИННИМ КПК УКРАЇНИ

УДК 343.98

Халупенко Д.М.,
аспірант кафедри кримінального
процесу та криміналістики
Академії адвокатури України

Анотація: В статті розглядаються сучасні, що відповідають змінам, які відбулися в КПК України, і склалися історично в науці та практиці підходи до розуміння сутності й завдань проведення слідчих дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. Акцентовано увагу на їх пізнавальному значенні і доказовій спрямованості

Ключові слова: досудове розслідування, слідча (розшукова) дія, пізнання обставин кримінального правопорушення, доказування

У відповідності до чинного кримінального процесуального законодавства України, важливими завданнями кримінального провадження виступає забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений (ст. 2 КПК України). Важлива роль у виконанні цих завдань покладена на органи досудового розслідування в особі слідчого, що уповноважений здійснювати досудове слідство й дізнання, та на прокурора, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва й уповноважений в необхідних випадках особисто проводити слідчі (розшукові) дії.

Пізнання обставин кримінального правопорушення є обов'язком слідчого й прокурора на виконання якого вони мають відповідні процесуальні повноваження. Складовими елементами функцій досудового розслідування є процесуальні дії слідчого, прокурора із застосування норм КПК України в частині розв'язання кримінального провадження по суті, а також щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Пізнавальна діяльність слідчого й прокурора під час досудового розслідування втілюється в проведенні ними слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій у суворій відповідності до наданих їм Кримінальним процесуальним кодексом України повноважень.

Вагомий внесок у розробку наукових основ підготовки, проведення та використання в досудовому розслідуванні й доказуванні результатів слідчих дій зробили відомі вчені фахівці в галузі криміналістики та кримінального процесу, зокрема, О.Я. Баєв, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.Є. Биховський, Г.І. Грамович, В.О. Коновалова, В.П. Колмаков, Н.І. Кулагін, М.І. Порубов, М.В. Салтевський, Ю.Д. Федоров, С.А. Шейфер, В.Ю. Шепітько, І.М. Якімов, М.П. Яблоков та багато інших. Проте й сьогодні проблема слідчої дії є актуальною як для науки, так і для практики.

На відміну від раніше діючого кримінально-процесуального законодавства, яке неодноразово використовувало термін «слідча дія», проте не давало її визначення, не розкривало змісту і сутності, чинний КПК України встановлює визначення слідчої (розшукової) дії. Так, у відповідності до ч. 1 ст. 223 КПК України, слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [1, 100]. До визначення слідчих дій український законодавець надав у дужках термін «розшукові», підкресливши тим самим розшукову спрямованість таких процесуальних дій. Як зазначає у Науково практичному коментарі до КПК України В.А. Колесник, слідчу (розшукову) дію слід розуміти як передбачений Кримінальним процесуальним кодексом захід, який застосовується компетентними особами для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів під час конкретного кримінального провадження. Вони мають пізнавальний і водночас процесуальний характер та розшукову спрямованість, сутність якої полягає у намаганні процесуальної особи розшукати й належним чином зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах, якими є речові докази та документи, фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження. Не менш важливою метою слідчих (розшукових) дій є перевірка раніше отриманих у даному кримінальному провадженні доказів або інших встановлених фактів. Як збірне кримінальне процесуальне поняття, слідча (розшукова) дія – це система кримінальних процесуальних правил і умов, що здійснюються уповноваженою на те особою в конкретному кримінальному провадженні з метою виявлення, вилучення, дослідження і фіксації доказів. Складений за результатами слідчої (розшукової) дії протокол з додатками до нього є документом, що розглядається як окреме джерело доказів [2, 482].

Новацією вітчизняного кримінального процесуального законодавства є визначення в ньому в окремій ст. 246 КПК України такого виду процесуальних дій як негласні слідчі (розшукові) дії – різновиду слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [1, 114]. Введення до кримінального процесуального законодавства України негласних слідчих (розшукових) дій слід вважати введенням до нього окремого інституту процесуальних дій, що проводяться під час досудового розслідування у кримінальному провадженні про злочини. Застосування негласних слідчих (розшукових) дій для здійснення досудового розслі-

дування кримінальних проступків у формі дізнання вважається неприпустимим.

Наявність в назві процесуальних дій словосполучення «слідчі (розшукові)» вказує на те, що такі негласні дії органів досудового розслідування, як і інші слідчі (розшукові) дії, слід розуміти як передбачені Кримінальним процесуальним кодексом заходи, що застосовуються компетентними особами для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів під час досудового розслідування. Негласність слідчих (розшукових) дій означає особливий порядок їх підготовки, проведення та зберігання і використання отриманих результатів у режимі прихованості до певного часу від інших осіб, які не причетні до їх проведення. До того ж утаємничені такі відомості мають бути не лише від осіб, стосовно яких проводяться ці дії, а й від будь-яких інших осіб, зокрема й співробітників органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, посадових осіб правоохоронних та інших державних органів, пересічних громадян тощо, які не задіяні в підготовці й проведенні конкретних негласних слідчих (розшукових) дій, навіть якщо вони беруть участь в інших процесуальних заходах із проведення досудового розслідування у конкретному кримінальному провадженні. Саме негласність виступає тим чинником, який істотно впливає на визначення видів негласних слідчих (розшукових) дій, отримання відповідних дозволів та встановлення порядку їх проведення, визначення основних виконавців і кола учасників, обрання способу фіксування ходу й результатів проведення.

В наукових працях з кримінального процесу та криміналістики висловлюються дещо відмінні підходи різних вчених до визначення слідчих дій, що в певній мірі перешкоджає однаково розумінню цієї категорії як різновиду пізнавальних тактико-криміналістичних засобів, які використовує слідчий, прокурор під час здійснення досудового розслідування. Окремі науковці вказують на те, що в теорії й практиці кримінального процесу на сьогодні склалися два підходи до визначення слідчих (розшукових) дій: в широкому значенні під ними розуміють всі передбачені кримінально-процесуальним законом дії слідчого, які виконуються ним за кримінальним провадженням; у вузькому розумінні – це передбачені КПК дії слідчого (прокурора), які виконуються з метою збирання доказів [3, 244].

Інше визначення слідчих дій пропонує білоруський вчений П.В. Митнік, на думку якого слідчі дії – це частина процесуальних дій, які отримали детальну регламентацію в кримінально-процесуальному законі і спрямовані на збирання та перевірку доказів

[4, 3–4]. У порівнянні з розумінням у вузькому значенні попереднього визначення слідчих дій, пропоноване П.В. Митніком визначення підкреслює детальну регламентацію в КПК, а не просто передбачуваність КПК дій слідчого, та спрямованість не лише на збирання, а й перевірку доказів. Проте ознака детальної регламентації в процесуальному законі притаманна не лише слідчим діям, а й іншим процесуальним рішенням слідчого, наприклад, таким як прийняття рішення про процесуальний примус, затримання підозрюваного, водночас затримання може мати на меті також як додаткову ціль перевірку і збирання доказів.

Відомий український процесуаліст С.М. Стахівський наголошував на тому, що слідчі дії є частиною процесуальних дій, котрі спрямовані на збирання і перевірку доказів у кримінальній справі та відрізняються від решти дій слідчого силою процесуального примусу [5, 7]. На таку ж спрямованість слідчих дій вказує й білоруський процесуаліст М.А. Шостак, на думку якого, слідчі дії – це передбачена кримінально-процесуальним законом діяльність із збирання і перевірки доказів, котра здійснюється органом кримінального переслідування за матеріалами і кримінальними справами. Водночас він вказує на те, що збирання і перевірка доказів можуть бути здійснені й іншими способами, які передбачені КПК, проте слідчі дії є основними [6, 60].

На думку білоруського вченого криміналіста Г.В. Федорова, у визначенні «слідчих дій» повинна бути відображена їх цільова спрямованість на дослідження доказів, що має місце, наприклад, при огляді предметів і документів, коли вивчаються і фіксуються їх індивідуальні ознаки і виявлені на них сліди злочину, а також в разі призначення і проведення експертизи. При цьому Г.В. Федоров звертає увагу на те, що ні збирання, ні перевірка доказів не можуть включати в себе їх дослідження, під час якого встановлюються фактичні дані про властивості доказів і їх взаємозв'язки. Акцентуючи увагу на криміналістичній сутності слідчих дій як тактичних засобів протидії злочинності, а також вказуючи на спадковість наукових теорій, він пропонує визначити слідчі дії як різновид процесуальних дій, що становлять собою комплекс передбачених і суворо регламентованих кримінально-процесуальним законом заходів компетентних осіб, котрі спрямовані на збирання, дослідження, перевірку і використання доказів [7, 89, 91]. В певній мірі таке визначення слідчих дій підтримує і позицію іншого білоруського науковця – А.В. Яскевича, котрий вказує на те, що всі слідчі дії спрямовані на збирання і дослідження доказів, тобто забезпечення відшукання істини у встановленій законом процесуальній формі [8, 154]. Проте не зовсім зрозумі-

лим є те, що відрізняє «сувору регламентованість дій кримінально-процесуальним законом» від просто передбачених кримінально-процесуальним законом дій компетентних осіб, які можуть бути визначені як слідчі (розшукові) дії.

Російський науковець Є.В. Рибачук вважає, що слідчі дії відрізняються від процесуальних тим, що вони можуть здійснюватися тільки в стадії попереднього (за українським законодавством – досудового, *уточнено нами – Д.Х.*) розслідування або судового розгляду. Інші ж процесуальні дії можуть проводитися не тільки в стадії попереднього розслідування, але й в інших стадіях процесу. Отже, на його думку, слідча дія є процесуальною і в той же час процесуальні дії не завжди відносяться до слідчих [9, 31].

Автори наведених визначень не завжди враховують сутності тих визначень слідчої дії, які були запропоновані попередниками, відомими вченими-криміналістами й фахівцями в галузі науки кримінального процесу. Так, наприклад, С.А. Шейфер пропонував розглядати слідчу дію в двох аспектах: пізнавальному і нормативному. До першого він відносив визначення ролі слідчої дії у формуванні доказів. До другого – приписи, що встановлюють: а) підстави проведення слідчих дій; б) бажана поведінка слідчого й інших учасників; в) засоби примусу, що забезпечують виконання учасниками слідчих дій їх обов'язків. За такого розуміння слідчої дії криміналістикою будуть розв'язуватися організаційно-технічні питання [10, 146–149]. В своїх дослідженнях, які присвячені проблемам слідчих дій, він розглядає їх у зв'язку з пізнавальною діяльністю, що здійснюється під час досудового розслідування і розуміє як слідчі лише ті дії слідчого, що мають пізнавальний характер, та пов'язує їх із словами «слід», «дослідження», що зазвичай називають збиранням доказів [11, 5–6].

Р.С. Белкін в 70-х – 90-х роках минулого століття визначав слідчі дії як передбачені законом процесуальні дії із збирання, дослідження, оцінки і використання доказів, які здійснюються слідчим або прокурором [12, 205; 13, 201]. До переліку слідчих дій він відносив: допит, пред'явлення для впізнання, виїмку, обшук, накладення арешту на майно, огляд, слідчий експеримент, отримання зразків для порівняльного дослідження та експертизу. Щодо мети слідчих дій, то Р.С. Белкін вказував на те, що такою метою може бути створення умов для проведення іншої слідчої дії (наприклад, отримання зразків для порівняльного дослідження або виїмки документів для наступного їх експертного дослідження тощо). Метою слідчих дій або їх комплексу, на його думку, може бути і формування потрібної слідчої ситуації [14, 673–674].

Сутність будь-якої слідчої (розшукової) дії в системі засобів збирання, дослідження, оцінки і використання доказів під час кримінально-процесуальної діяльності визначається насамперед її тактичними можливостями забезпечення пізнавальних процесів та отримання доказової інформації. Тому вибір процесуальною особою певної чи іншої слідчої (розшукової) або негласної слідчої (розшукової) дії залежить від встановленого джерела інформації та різновиду відображення слідів, що мають чи можуть мати доказове значення.

Дослідивши в межах докторської дисертації проблемні питання пізнавальної діяльності слідчого, В.М. Стратонов цілком справедливо вказує на те, що слідча дія є певним елементом складної та багатогранної діяльності слідчого, має непросту структуру, відповідно до якої присутні різні аспекти наукового аналізу, тому як у гносеологічному, так і в методологічному планах є засобом пізнання події злочину та осіб, які вчинили його, а також обставин провадження. Тобто, на його думку, проведення слідчих дій є практично-пізнавальною діяльністю [15, 14].

Має місце відмінність підходів учених не лише до розуміння сутності й призначення слідчих дій загалом, а й до розуміння змісту та віднесеності до категорії слідчих дій окремих з них. Так, у криміналістичній та процесуальній літературі вчені неоднозначно ставляться до такої процесуальної дії як одержання зразків для порівняльного (експертного) дослідження. Так, українські процесуалісти Л.М. Лобойко, А.П. Черненко одержання зразків для експертного дослідження відносять до самостійної слідчої дії [16, 34], інші вчені, наприклад, російський криміналіст О.Я. Баєв вказують на її допоміжний характер і тому відносять тільки до процесуальних дій [17, 87]. На думку В.І. Комісарова, ні збирання зразків для порівняльного дослідження, ні проведення судової експертизи до слідчих дій як до процесу отримання доказів, відносити не можна, тому що її проводять інші особи на завдання суду або слідчого [18, 8]. Таку ж думку висловлював російський криміналіст І.М. Лузгін, зазначаючи, що призначення, проведення і оцінка результатів експертизи це складна в процесуальному і тактичному плані комбінація прийомів [19, 96].

В зв'язку з цим варто звернути увагу на ті обставини, що в криміналістичній тактиці розглядають питання не проведення експертизи як слідчої (розшукової) дії, а як питання тактики призначення експертизи, тактики відбору зразків для експертного дослідження, оцінки слідчим та судом висновків експерта, тактики пред'явлення результатів експертизи підозрюваному, потерпілому тощо. Не існує тактичних прийомів проведення експертних досліджень,

тактичних комбінацій формулювання експертного висновку, тактичних рекомендацій з надання експерту зразків для експертного дослідження і т. ін. Всі ці питання охоплює методика судової експертизи. Проте, якщо збирання зразків для експертного дослідження здійснюється як захід, який застосовується компетентними особами для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів під час конкретного кримінального провадження, то це в повній мірі відповідає сутності й призначенню проведення слідчих (розшукових) дій, незалежно від гласного або негласного способу їх проведення.

ВИСНОВКИ

Здійснивши аналіз думок фахівців у галузі кримінального процесу й криміналістики щодо розуміння сутності слідчих (розшукових) дій, які проводяться слідчим, прокурором під час досудового розслідування у кримінальному провадженні, можна вказати на те, що з урахуванням структурної побудови норм кримінального процесуального закону, як слідчі (розшукові) розуміють ті дії слідчого й прокурора, які мають саме пізнавальний характер і спрямовані на доказування у кримінальному провадженні. Виходячи з інформаційної природи доказів, проведення слідчих (розшукових) дій слідчим чи прокурором має на меті виявлення, фіксацію, дослідження будь-яких слідів кримінального правопорушення, пізнання яких має значення для провадження. Відрізняються вони одна від одної наявністю і своєрідністю поєднання в їхній структурі різних методів пізнання, що пристосовані для збирання різних слідів кримінального правопорушення і їх формуванню в різні види доказів, що знаходить своє відображення у специфіці підготовки й проведення конкретної слідчої (розшукової) дії та фіксації її результату. Проводять такі дії з урахуванням характеру об'єктів – носіїв інформації, природи сигналів, які передають таку інформацію, способів її відображення (вербальний, не вербальний), структури і властивостей відображеного об'єкта. Виходячи з цього, передбачений КПК України перелік слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій не є випадковим і довільно підібраним. Кожна така процесуальна дія фактично є специфічним поєднанням методів пізнання, має суворо визначений предмет застосування і може розв'язати багато які, але не всі без винятку пізнавальні завдання. Кожна слідча (розшукова) дія формує певний за формою і змістом доказ, джерелом якого виступає протокол з додатками до нього, а для забезпечення завдань доказування у кримінальному провадженні в цілому потрібно здійснити комплекс слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Станом на 25 травня 2012 року: (відповідає офіц. текстові). – К. : Алерта, 2012. – 304 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
3. Руководство для следователей / О.Я. Баев [и др.] ; под. ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова. – М. : ИНФРА-М ; ИПК Лига-Разума, 1997. – 732 с.
4. Мытник П.В. Следственные действия : учеб. пособие / П.В. Мытник. – Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2005. – 111 с.
5. Стахівський С.М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посібник / С.М. Стахівський. – К. : Атіка, 2009. – 64 с.
6. Шостак М.А. Уголовный процесс. Особенная часть. Возбуждение уголовных дел и предварительное расследование : Альбом схем : учеб. пособие / М.А. Шостак. – Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2005. – 146 с.
7. Федоров Г.В. Криминалистические средства противодействия преступности : монография / Г.В. Федоров. – Минск : Центр охраны труда и промбезопасности, 2007. – 277 с.
8. Яскевич А.В. Соотношение между следственными действиями и оперативно-розыскными мероприятиями / А.В. Яскевич // Проблемы криминалистики : сб. науч. тр. – Минск, 2003. – Вып. 1. – С. 154–155.
9. Рыбачук Е.В. Методы предварительной проверки / Е.В. Рыбачук // Дальневосточные криминалистические чтения. Выпуск второй. Науч. сб. – Владивосток : Изд-во Дальневост. Ун-та. 1997. – С.31-36.
10. Шейфер С.А. Понятие следственного действия и его место в системе научного знания / С.А. Шейфер // Развитие науки и практики уголовного судопроизводства в свете требований Конституции СССР. – М., 1978. – С. 146–147.
11. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма / С.А. Шейфер. – М. : Юристинформ, 2001. – 208 с.
12. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия / Р.С. Белкин – М. : БЕК, 1997. – 342 с.
13. Белкин Р.С. Криминалистика : учеб. словарь-справочник / Р.С. Белкин – М. : Юристь, 1999. – 268 с.
14. Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов / Р.С. Белкин. – 3-е изд. доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2001. – 837 с.
15. Стратонов В.М. Теоретичні основи та практика пізнавальної діяльності слідчого : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 Кримінальний процес, криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Харків, 2010. – 36 с.
16. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій : монографія / Л.М. Лобойко, А.П. Черненко. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 168 с.
17. Баев О.Я. Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальный закон / О.Я. Баев. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1977. – 114 с.
18. Тактика следственных действий: учеб. пособие / под ред. В.И. Комиссарова. – Саратов : СГАП, 2000. – 202 с.
19. Лузгин И.М. Методические проблемы расследования / И.М. Лузгин. – М. : Юринком, 1973. – 215 с.

СЛЕДСТВЕННЫЕ (РОЗЫСКНЫЕ)
ДЕЙСТВИЯ КАК ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЕ
СРЕДСТВА СЛЕДОВАТЕЛЯ И
ПРОКУРОРА ПО ДЕЙСТВУЮЩЕМУ
УПК УКРАИНЫ

Халупенко Денис Николаевич

Аннотация: В статье рассматриваются современные, отвечающие произошедшим изменениям в УПК Украины, и исторически сложившиеся в науке и практике подходы к пониманию сущности и задач проведения следственных действий в ходе досудебного расследования уголовных правонарушений. Акцентируется внимание на их познавательном значении и доказательной направленности.

Ключевые слова: досудебное расследование, следственное (розыскное) действие, познание обстоятельств уголовного правонарушения, доказывание.

INVESTIGATIVE (SEARCH)
ACTIONS AS COGNITIVE
FACILITIES OF INVESTIGATOR
AND PUBLIC PROSECUTOR ON
IN FORCE CPC OF UKRAINE

Khalupenko Denys

Summary: The paper examines the current corresponding changes occurring in the Code of Criminal Procedure, and historically in the science and practice of approaches to understanding the nature and objectives of the investigation in the pre-trial investigation of criminal offenses. The attention is focused on their cognitive significance and direction of the evidence.

Keywords: pre-trial investigation, investigative (search) action, cognition of circumstances of criminal offence, proving.